

AUTIZM SPEKTRINING BUZULISHI. AUTISTIK BOLALARDA IJTIMOY MOSLASHUV

Mubinova Jasmina Jamshidovna

Buxoro davlat tibbiyot institutining 2-kurs talabasi “Pediatriya ishi”

Yarasheva Marjona Oripovna

Buxoro davlat tibbiyot institutining 2-kurs talabasi “Pediatriya ishi”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18779934>

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm spektri buzilishi (ASB), autizm spektrlari, autistik bolalarda ijtimoiy moslashuv, bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonda autistik bolalar miqdori tahlil qilinadi. Autizm va genetik omillar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi va shuning bilan birga bu bolalarda nutq rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlariga alohida e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: autizm spektr buzilishi, ijtimoiy moslashuv, nutq rivojlanishi, O‘zbekistondagi autistik bolalar soni.

Kirish

Hozirgi kunda rivojlanishida turli xil o‘zgarishlar kuzatilayotgan bolalar soni ortib bormoqda. Xususan, autizm spektr buzilishiga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlash va ularning jamiyatga moslashuvini ta‘minlash muhim pedagogik va ijtimoiy masalaga aylangan. Autizm — bu bola rivojlanishining neyropsixologik buzilishi bo‘lib, u ijtimoiy aloqa, muloqot va xulq-atvorda o‘ziga xos cheklovlar bilan namoyon bo‘ladi. Ushbu holat autistik bolalarning jamiyatga moslashuvi, ya‘ni atrofdagi insonlar bilan muloqotga kirishish, guruhda ishlash, o‘yinlarda ishtirok etish kabi ko‘nikmalarni egallashiga jiddiy to‘sqinlik qiladi. Shu sababli, autizmlil bolalarning ijtimoiy moslashuv jarayonini chuqur o‘rganish, bu yo‘ldagi muammolarni aniqlash va samarali yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega. Ushbu ishda aynan shu muammolar yoritiladi va ularni hal etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

ASOSIY QISM

Autizm spektr buzilishi — bu neyro-rivojlanish buzilishi bo‘lib, asosan quyidagi sohalarda qiyinchiliklar bilan namoyon bo‘ladi: ijtimoiy muloqot va munosabatlarda muammo, takroriy harakatlar va tor qiziqish doirasi, sensor sezuvchanlikda o‘zgarishlar (masalan, tovush yoki yorug‘likka sezgirlik) ASBning "spektr" deb atalishi sababi — har bir inson bu buzilishdan turli darajada va har xil shakllarda ta‘sirlanadi. Kimdir og‘ir autizm bilan yashasa, boshqasi jamiyatga bemalol moslasha oladi (bu holat "Yengil spektrdagi autizm" yoki sobiq nomi bilan Asperger sindromi deb ataladi). Autizm "muammo" emas, neyrodivergentlik shakli sifatida qaralayapti. So‘nggi yillarda ko‘plab mutaxassislar autizmni kasallik emas, balki inson miyasi ishlashining boshqa shakli, ya‘ni, neyrodivergentlik deb tan olmoqda. Bunday qarash autistik insonlarni "davolash" emas, balki "tushunish" va "moslashish"ga undaydi. Autistik insonlar yuz ifodalarini eslab qolishdan ko‘ra, naqsh va strukturani yaxshiroq eslab qoladilar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ASBli odamlar inson yuzlari yoki mimikani tanishda qiynalishi mumkin, lekin ular murakkab naqshlar, raqamlar yoki algoritmlarni eslab qolishda yuqori qobiliyat ko‘rsatadi. Autistik insonlar miyasidagi o‘zaro bog‘lanish darajasi odamlarnikidan farq qiladi. MRT tadqiqotlarda aniqlanishicha, ba‘zi autistik insonlarning miyasida ba‘zi hududlar ortiqcha bog‘langan, boshqalari esa kam bog‘langan bo‘ladi. Bu sezuvchanlik, ijtimoiy anglash va tilni qayta ishlashdagi farqlarga olib keladi. *Autistik odamlar "ko‘rish orqali eshitadi"*. Ba‘zi ASBli insonlar tasviriy tasavvurda juda kuchli bo‘ladi. Masalan, ular tovushlarni rang yoki shakl

sifatida his qilishadi (bu sinesteziya deyiladi). Bundaylar tovushni “ko‘rishadi” yoki ranglarni “eshitishadi”. Ba’zi ASBli bolalar yoshligida vaqtincha “super iste’dod” namoyon qiladi. Savant sindromi deyiladi: ayrim bolalar yoshligida matematik hisob-kitob, musiqa, xarita yod olish kabi sohalarda kutilmagan iste’dod namoyon qilishi mumkin. Bu har doim ham umr bo’yi saqlanib qolmasligi mumkin. *Autizmni qizlarda aniqlash qiyinroq bo’ladi*. Autizm ko‘proq o‘g‘il bolalarda tashxislanadi, chunki ularning simptomlari ko‘proq seziladi. Qizlar esa o‘z belgilarini yashirishga (“masking”) moyil, shuning uchun ular ko‘pincha kechroq yoki noto‘g‘ri tashxislanadi (masalan, depressiya deb qaraladi). *Sensor sezuvchanlik yuqori*: oddiy kiyim yoki tovush ham jiddiy stress manbai bo‘lishi mumkin. Masalan, ko‘plab ASBli bolalar poyabzal, kiyim ichidagi yorliq yoki changyutkich tovushidan kuchli stress his qilishadi. Bu shunchaki inijlik emas, real og‘riqli sezuvchanlikdir. Genetik omillar autizmning asosiy sababi sifatida qaraladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, autizm spektr buzilishi (ASB) asosan genetik omillar bilan bog‘liq. Genetik mutatsiyalar, ya’ni DNKdagi o‘zgarishlar, autizmning rivojlanish xavfini oshiradi. Masalan: Egizaklar ustida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bir xil genetik tuzilishga ega egizaklardan biri autistik bo‘lsa, ikkinchisi ham 70–90% hollarda autistik bo‘ladi. Bu esa genetik omillar autizmga asosiy rol o‘ynaydi, degan fikrni tasdiqlaydi. Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar 100 dan ortiq genni autizm bilan bog‘lagan. Ulardan ba’zilari miyada asab hujayralari o‘rtasidagi aloqa, rivojlanish va signal uzatish uchun mas’ul.

Nasldan-naslga o‘tadimi?

Ha, ba’zi hollarda autizm nasldan-naslga o‘tadi. Agar ota-onalardan biri autizm spektridagi bo‘lsa yoki shunga yaqin belgilarga ega bo‘lsa, ularning farzandlarida autizm rivojlanish ehtimoli oshadi. Lekin har doim ham autizm irsiy bo‘lib o‘tmaydi — ba’zan mutatsiyalar homila rivojlanish davrida tasodifiy paydo bo‘ladi. Autizm spektr buzilishining eng asosiy sababi genetik omillar hisoblanadi. Bu omillar ba’zida nasldan-naslga o‘tadi, ba’zida esa tasodifiy genetik o‘zgarishlar natijasida yuzaga chiqadi. Atrof-muhit, homiladorlikdagi holatlar yoki infeksiyalar ham o‘z ta’siriga ega bo‘lishi mumkin, lekin ularning ta’sir kuchi genetik omillarnikiga qaraganda ancha past.

Ijtimoiy moslashuv — bu bolaning atrofdagi jamiyatga, odamlarga, qoidalarga va muhitga moslashishi, ya’ni boshqalar bilan to‘g‘ri munosabat qura olishi, muloqotga kirishishi, guruhda o‘zini tutishni bilishi demakdir. Ijtimoiy moslashuv bolalarda maktab, oila, tengdoshlar orasida muammosiz yashashi va rivojlanishi uchun juda muhim. Autistik bolalarda ijtimoiy moslashuv qiyin kechadi, chunki ular: Odamlarning yuz ifodalari yoki tana tilini tushunishda qiynaladi. Tengdoshlar bilan o‘ynashga yoki muloqot qilishga qiziqmasligi mumkin. Autizm spektr buzilishining eng asosiy sababi genetik omillar hisoblanadi. Bu omillar ba’zida nasldan-naslga o‘tadi, ba’zida esa tasodifiy genetik o‘zgarishlar natijasida yuzaga chiqadi. Atrof-muhit, homiladorlikdagi holatlar yoki infeksiyalar ham o‘z ta’siriga ega bo‘lishi mumkin, lekin ularning ta’sir kuchi genetik omillarnikiga qaraganda ancha past. Jamiyatdagi oddiy qoidalarni tushunmasligi yoki bajarmasligi mumkin (masalan: navbat kutish, ko‘zga qarash). Tovushlar, yorug‘lik yoki odamlar ko‘pligidan stressga tushadi. Bu holatlar ularni ijtimoiy guruhdan chetlatilishi yoki yolg‘iz qolishiga sabab bo‘ladi.

Autistik bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash uchun quyidagilar muhim:

Ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish — maxsus darslar orqali bola o‘zini qanday tutishni, qanday salomlashishni, guruhda qanday muomala qilishni o‘rganadi. *Vizual yordamlar* — rasmlar, jadval, kartochkalar orqali tushuntirish ularni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Davomiy

mashq va sabr — harakatlar doimiy takrorlanib, sabr bilan o'rgatilganda bola ijtimoiy muhitga asta-sekin moslasha boshlaydi. *Sensor muhitga moslashtirish* — ularni haddan tashqari shovqinli yoki yorqin joylardan asrash, tinch sharoit yaratish kerak. Oilaviy va maktab muvofiqligi — ota-ona, pedagog va logoped birgalikda harakat qilsa, bola tezroq ijtimoiylashadi.

Autizmning turlari (ASB)

1. Kanner autizmi (klassik autizm) – og'ir shakli, nutq va ijtimoiy muloqot deyarli yo'q.
2. Asperger sindromi – yengil shakli, intellekt normal yoki yuqori, lekin ijtimoiy qiyinchiliklar kuchli.
3. Bolalik davri parchalanish sindromi – bola bir muddat normal rivojlanib, keyin ko'nikmalarini yo'qotadi.
4. Rett sindromi – asosan qizlarda uchraydi, og'ir nevrologik kasallik bilan kechadi.

Diagnostika

Autizmning yuqoridagi belgilari shifokorlarga rivojlanish, ijtimoiy xulq-atvor va boshqa ko'nikmalardagi muammolar bo'yicha tashxis qo'yish va turli xil aqliy og'ishlarni xatosiz aniqlashga imkon beradi. Ammo autizmi tegishli mezonlarga muvofiq tashxislashda quyidagilar muhimdir:

Tashxisni biron bir alomatning rasmiy mavjudligida emas, balki sindromologik darajada o'tkazish;

Aniqlangan alomatlarida protsessual dinamikaning mavjudligini hisobga olish;

Shuni esda tutish kerakki, atrofdagi odamlar bilan aloqa qilmaslik ijtimoiy deprivatsiyaga olib keladi, bu esa o'z navbatida rivojlanishning kechikishining ikkilamchi alomatlarini keltirib chiqaradi.

Xulosa

Autizm – bu kasallik emas, balki neyro-rivojlanish buzilishidir. U bolaning miyasida axborotni qayta ishlash jarayonining boshqacha kechishi bilan bog'liq bo'ladi. Autizm spektr buzilishi turlicha darajada namoyon bo'ladi: ba'zi bolalarda yengil shaklda bo'lsa, boshqalarda og'irroq ko'rinadi. Uning asosiy belgilari muloqotdagi qiyinchiliklar va cheklangan qiziqishlar hisoblanadi. Shuningdek, qaytariluvchi xatti-harakatlar ham ko'p uchraydi. Autizmning sabablari aniq emas, ammo genetik va biologik omillar muhim rol o'ynaydi. Erta tashxis qo'yish bolaga katta yordam beradi, chunki maxsus ta'lim va logopedik mashg'ulotlar rivojlanishda foydali bo'ladi. Psixologik qo'llab-quvvatlash oilaga ham, bolaga ham zarurdir. Autizm davolanmaydi, lekin rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. To'g'ri sharoitda autizimli bolalar jamiyatga moslashib ketishadi. Ba'zi autizimli insonlarda esa o'ziga xos qobiliyatlar kuchli bo'ladi. Masalan, ular matematika, texnologiya yoki san'at sohasida katta yutuqlarga erisha olishadi. Shu bois jamiyatda autizm haqida tushunchani kengaytirish juda muhimdir. Aks holda, noto'g'ri qarashlar ota-onalarga va bolalarga bosim o'tkazadi. Har bir bola o'ziga xos ekanini unutmaslik lozim. Autizimli insonlarga to'g'ri munosabat ijobiy natijalarni keltiradi. Kelajakda bu sohada yanada ko'proq ilmiy tadqiqotlar olib borilishi zarur. Xulosa qilib aytganda, autizm farqlilik bo'lib, uni to'g'ri qabul qilish jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. World Health Organization. (2023). Autism spectrum disorders. Geneva: WHO.

2. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.). Arlington, VA: APA Publishing.
3. American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed., text rev.; DSM-5-TR). Washington, DC: APA Publishing.
4. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). Data & statistics on Autism Spectrum Disorder. Atlanta, GA.
5. Leo Kanner. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*, 2, 217–250.
6. Hans Asperger. (1944). Die “Autistischen Psychopathen” im Kindesalter. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 117, 76–136.
7. Simon Baron-Cohen. (2008). *Autism and Asperger Syndrome*. Oxford: Oxford University Press.
8. National Institute of Mental Health. (2023). *Autism Spectrum Disorder*. Bethesda, MD.
9. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2022). Bolalar ruhiy salomatligi va autizm bo‘yicha statistik ma’lumotlar. Toshkent.
10. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2022). Bolalar ruhiy salomatligi va autizm spektr buzilishi bo‘yicha metodik tavsiyalar. Toshkent.